

Rola modernistycznej architektury sakralnej w kształtowaniu oblicza współczesnego Krakowa

Barbara Zin

Polska architektura sakralna na początku XX wieku stanęła przed artystycznym wyzwaniem, jakie niosły za sobą nowe tendencje w sztuce. Kontynuacja rozwoju budownictwa sakralnego w Polsce przyjmowała powoli nowe środki wyrazu. Podobnie jak XIX wiek, szukający twórczego wsparcia we wcześniejszych stylach, początek wieku dwudziestego był dla twórców drogą poszukiwań nowych rozwiązań. Przejście od XIX-wiecznego historyzmu i eklektyzmu do modernizmu nie wystąpiło w postaci nagłego przełomu. Zaczęto przyjmować formy przejściowe w architekturze sakralnej, które z czasem ulegają przekształceniom, dążąc do jedności stylowej. Bowiem „ukształtowane formy stają się ośrodkiem poszukiwania nowych form”¹.

Prowadząc badania nad budownictwem sakralnym z początku XX wieku w Krakowie, można dostrzec lokalną odrębność, decydującą o miejscowym – regionalnym kolorycie. Ta odmienność będzie towarzyszyć obiektom również później, przez całe dwudziestolecie międzywojenne. Próby wyzwolenia się spod wpływów kosmopolitycznego historyzmu poszukiwały rodowodu architektury sięgającej do upodobań i lokalnej tradycji budowlanej, pretendując w ten sposób do miana sztuki narodowej². Tradycyjne wzorce obiektów sakralnych dotyczące rzutów, bryły i konstrukcji budowli, połączone z walorami plastycznymi bryły i powściągliwością środków wyrazu w 1914 r. zaowocowały architekturą historyzmu modernizującego. Lata 30-te w Polsce były dalszym etapem ewolucji architektury sakralnej, a tradycje lokalne, szczególnie w Krakowie łądziły niejako pewną oschłość form funkcjonalnych, te z kolei tłumiły tradycję drogę ku akademizmowi.

Dzięki tak pojmowanym związkom powstawały formy charakterystyczne dla architektury sakralnej nowopowstających dzielnic Krakowa. Przełom XIX i XX wieku był dla Krakowa, podobnie jak dla wielu innych miast europejskich, momentem przeobrażania się w nowoczesny organizm urbanistyczny. Rozbudowa miasta i zakładanie nowych dzielnic, następowała w oparciu o projekt urbanistycznemu „Wielkiego Krakowa” z 1910 r.³ Do wybuchu wojny w 1914 r. miasto zmieniło swoje oblicze, rozprzestrzeniając się na nowe terytoria. Sytuacja polityczna i gospodarcza Krakowa, jak również energiczne działanie władz miejskich sprzyjały rozwojowi ruchu budowlanego. Obok prężnie działających samorządów ogromną rolę odgrywali również inwestorzy, tacy jak Kościół, czy zamożne ziemiaństwo galicyjskie, którzy chętnie budowali nowe rezydencje lub fundowali monumentalne gmachy użyteczności publicznej.

Historyczne granice miasta nie wystarczyły już dla tak prężnie rozwijającego się organizmu miejskiego. Dlatego wcielenie nowych terenów do miasta w postaci ośmiu dzielnic Wielkiego Krakowa rozpoczęło okres wielkiej modernizacji, która nadała miastu nowoczesny charakter. Nowe dzielnice miasta naznaczone sylwetą obiektów sakralnych, tworzonych w duchu modernistycznym, stają się symbolem przyszłej epoki. Obiekty sakralne powstające w nowych dzielnicach miasta, mające znaczenie przede wszystkim lokalne, tworzyły przyszłą panoramę miasta i miały dla niej decydujące znaczenie.

Ogromną rolę mecenatu a jednocześnie utrzymania dziedzictwa kulturowego w budownictwie sakralnym Krakowa odegrał Książę Metropolita Adam

1. Cyt. za: Umberto Eco, *Sztuka i piękno w średniowieczu*, Kraków 1994, s. 202.

2. W przypadku Krakowa określenie „sztuki narodowej” kojarzone z początkami „szkoły krakowskiej” (1905-1914) oznacza złożone zjawisko artystyczne polskiej sztuki dekoracyjnej i jej wpływ na formy architektoniczne. Zob.: Andrzej K. Olszewski, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967, s. 65.

3. Do 1910 r. Kraków ograniczony był przepisami związanymi z twierdzą wojskową. Zniesienie tych ograniczeń, jak również nacisk środowisk twórczych, pozwoliły radzie miejskiej na ogłoszenie konkursu, w wyniku którego wyłoniono projekt urbanistyczny nawiązujący do idei miasta-ogrodu (Wł. Ekielski, T. Stryjeński, J. Czajkowski, L. Wojtyczko, K. Wyczyński). Miasto miało rozwijać się w oparciu o obwodnicę, pomiędzy którymi miały powstawać nowoczesne dzielnice mieszkaniowe i przemysłowe. Zob.: Jacek Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków*, Kraków 1990, s. 34-36.

1. Kościół pw. św. Stanisława Kostki na Dębnie, Kraków, ul. Konfederacka 6, proj. Wacław Krzyżanowski, 1931-1938, (fot. autorka)

Sapieha. Za czasów jego działalności w całej archidiecezji krakowskiej zbudowano ponad 50 kościołów⁴. Szczególną opieką otoczył on rozwijające się nowe dzielnice i przedmieścia Krakowa, w których patronował nowopowstającym obiektom sakralnym.

Konieczność wybudowania kościoła dla dużej społeczności parafialnej na Dębnie wiąże się z historycznym faktem przyłączenia gmin sąsiednich do Krakowa w 1910 r., chociaż Dębnie na długo przed tym utraciły charakter wsi i z małej osady rybackiej przerodziły się w ożywione przedmieście. Na wniosek Prezydenta Miasta profesora Juliusza Lea odstąpiono bezpłatnie tereny pod budowę nowego kościoła dla dzielnic miasta położonych na prawym brzegu Wisły. Rozpoczęcie budowy kościoła udaremnił jednak wybuch wojny. Dzięki energicznej działalności Towarzystwa Salezjańskiego w 1919 r. poświęcono kamień węgielny, a w następnym roku wybudowano drewniany kościół. Jednak dla szybko rozwijającej się dzielnicy miasta potrzebna była nowa okazała świątynia. Dlatego w 1919 r. podjęto decyzję o budowie stałego kościoła. Ogłoszono konkurs na projekt kościoła i zabudowań plebańskich. Komisja konkursowa wybrała projekt Wacława Krzyżanowskiego, a następnie zatwierdziła jego plany⁵. Zanim ten krakowski architekt należący do czołówki twórców dwudziestolecia międzywojennego, przystąpił do pracy nad projektem ko-

ścioła oo. salezjanów, posiadał już niemały dorobek w dziedzinie projektowania obiektów sakralnych. Jacek Purchla pisze o zasileniu krakowskiego środowiska artystycznego w tym czasie przez kolejną generację „nowoczesnych architektów”, do których zalicza m.in. Wacława Krzyżanowskiego i Franciszka Mączyńskiego⁶.

W 1931 r. przystąpiono do budowy kościoła oo. salezjanów pw. św. Stanisława Kostki. Został on usytuowany przy ul. Konfederackiej 6 w dzielnicy Dębnie. Realizację obiektu według projektu Wacława Krzyżanowskiego powierzono budowniczemu koncesjonowanemu Piotrowi Kaczmarczykowi. Obiekt wzniesiono w konstrukcji żelbetowej, jednonawowy, na planie krzyża łacińskiego. Zwartą bryłę uzyskano dzięki modularnej kompozycji brył prostopadłościennych, zwieńczonych wieżą w miejscu przecięcia się nawy głównej z transeptem (il. 1). Do ramion krzyża w rzucie kościoła przylegają zakrystia i kaplica z chórem, zaś od strony prezbiterium – plebania i dom parafialny. Na skrzyżowaniu naw cztery filary podpierają ażurową kopułę wykonaną z żelbetu i szkła, którą otacza kryta galeria dla chórow.

Nad kopułą wznosi się 45-metrowa ażurowa wieża, zbudowana na gwiaździstym rzucie. W wieży umieszczono dzwony o bogatej ornamentyce. Dzwony te „wtórują melodyjnie i z należną czcią Zygmuntowi, dostojnemu sąsiadowi z Góry Wawelskiej”, jak powiadał ksiądz Jan Symior, proboszcz budujący ten

4. Władysław Dziewoński, Jan Symior, *Pamiętka konsekracji kościoła św. St. Kostki*, Kraków 1938, s. 8.

5. *Ibidem*, s. 21.

6. Jacek Purchla, *Jak powstał...*, op.cit., s. 77.

2. Kościół pw. św. Stanisława Kostki na Dębniakach, Kraków, ul. Konfederacka 6, proj. Wacław Krzyżanowski, 1931-1938, (fot. autorka)

kościół. Wyżej nad dzwonami wznosi się 9-metrowy krzyż wieńczący budowlę. Powściągliwa i uproszczona dekoracja elewacji podporządkowana została przejrzystej konstrukcji żelbetowej budowli. Detal architektoniczny mocno zgeometryzowany w formie profilowań i rytmicznych podziałów elewacji nadaje lekkości bryle kościoła.

Główne wejście prowadzi z podcienia podkreślonego monumentalnymi schodami (il. 2). W elewacjach bocznych znajdują się dodatkowe wejścia do świątyni. Wnętrze doświetlone jest trójkątnie zwieńczonymi pionowymi pasami okien, które wypełniają witraże zaprojektowane przez Tadeusza Furdynę. Wokół lewego filara wieży znajduje się alabastrowa kazalnica. Prezbiterium wzniesione kilkoma stopnia-

mi ponad poziom nawy głównej, zamyka profilowana tęcza, w której ukryto komory dla wentylacji i centralnego ogrzewania. Wyloty tych komór ponad dachem nadają swoisty kształt małej sygnaturce. Ściana zamykająca prezbiterium ozdobiona jest mozaiką projektu Józefa Furdyny, autora całego niemal wystroju wnętrza. Nową świątynię konsekrowano w 1938 r.

Wacław Krzyżanowski projektując kościół oo. salezjanów podjął problem poszukiwania nowych rozwiązań artystycznych z właściwym zapałem „nowoczesnego architekta”. Stosując nowe techniki materiałowe i konstrukcyjne w celu uzyskania modernistycznej formy stworzył dzieło, którego sylweta dominując nad prawobrzeżną dzielnicą Krakowa, nie stanowi konkurencji dla Wzgórza Wawelskiego, lecz jest symbolem kształtowania oblicza współczesnego Krakowa (il. 3).

W tym samym czasie, bo w latach 1933-1938 powstaje w dzielnicy Nowa Wieś przy ulicy Sienkiewicza 19 kościół pw. św. Szczepana. Projekt wykonał warszawski architekt Zdzisław Mączyński. Jednak ostateczny kształt budowli nadał krakowski architekt Franciszek Mączyński⁷.

Parafia św. Szczepana nie posiadała własnej siedziby od 1901 r., tzn. od czasu zajęcia zabudowań kościelnych na Placu Szczepańskim przez rząd austriacki na cele wojskowe. Ufundowany w XIII wieku kościół został bezpowrotnie zburzony w 1903 r. Parafia przeniosła się czasowo do ojców karmelitów na Piasku, gdzie pozostała do 1929 r.⁸

W tym samym czasie dzielnica willowa Nowa Wieś, która zaczęła powstawać w latach 1910-1911 w ramach koncepcji Krakowa jako miasta-ogrodu, na terenach pofortecznych wzdłuż ulicy Kazimierza Wielkiego, rozrastała się coraz bardziej i mieszkańcy tej dzielnicy potrzebowali nowej świątyni⁹. Od 1915 r. ksiądz Masny, ówczesny proboszcz parafii, podejmo-

7. Według ksiąg parafialnych kościoła św. Szczepana projekt powierzono warszawskiemu architektowi Zdzisławowi Mączyńskiemu, jednak z powodu zbyt wysokich kosztów realizacji odstąpiono od tego planu. Realizacja kościoła ukończona została według projektu Franciszka Mączyńskiego, o czym świadczy dokumentacja projektowa w archiwum parafialnym sygnowana przez tego autora.

8. Zob. Praca zbiorowa, *Kalendarz Duszpasterski parafii św. Szczepana w Krakowie*, Drukarnia „Powściągliwość i Praca”, Kraków 1929, s. 25.

9. Maria Jolanta Żychowska, *Między tradycją a awangardą. Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*, Kraków 1991, s. 64.

3. Kościół pw. św. Stanisława Kostki na Dębniakach, Kraków, ul. Konfederacka 6, proj. Wacław Krzyżanowski, 1931-1938, (fot. autorka)

4., 5. Kościół pw. św. Szczepana, Kraków, ul. Sienkiewicza 19, proj. Franciszek Mączyński, 1933-1938, (fot. autorka)

wał energiczne starania o parcelę budowlaną. Rada miejska w 1924 r. ofiarowała na ten cel grunt pod budowę obiektu na Placu Kazimierza Wielkiego¹⁰.

Wmurowanie kamienia węgielnego pod budowę kościoła św. Szczepana odbyło się 22 października 1933 r., a budowie patronował z dużym zaangażowaniem ówczesny proboszcz ksiądz Andrzej Moliński¹¹. Projekt Franciszka Mączyńskiego został zrealizowany pod opieką budowniczego Adama Ślęzaka.

Budowla utrzymana jest w duchu modernistycznym, zbudowana na rzucie krzyża łacińskiego, trójnawowa. Modułarna kompozycja brył tworzy razem zwartą całość tradycyjnego kościoła (il. 4). Do ramion transeptu przylegają zakrystia i kaplica św. Antoniego, nazwana przez architekta „zimową”, do której malowidła i witraże wykonał Jan Bukowski. Prezbiterium wyniesione ponad poziom nawy głównej, zakończone jest półkoliście, prześwietlone siedmiopolowym oknem z witrażami. Fundatorami większości witraży są mieszkańcy nowej dzielnicy domów willowych przy Placu Axentowicza. Projektował je głównie Jan Bukowski, a wykonywał Zakład Witraży Żeleńskiego.

Architekt projektując bryłę nowej świątyni otrzymał ciekawy efekt wyniesienia nieco masywnej bryły budowli, poprzez posadowienie portyku z prostymi filarami na podeście utworzonym z dziesięciu schodów prowadzących do wnętrza (il. 5). Nad głównym wejściem znajduje się rozeta, składająca się z dziewięciu pól utworzonych z pionowych i poziomych

podziałów, tak odmiennych od dotychczas stosowanych promienistych kompozycji.

Główne wejście utworzone z potrójnych prostokątnych drzwi prowadzi do przedsionka, a następnie do trójnawowego, wspartego na ośmiu filarach wnętrza świątyni. Na skrzyżowaniu nawy głównej i transeptu wznosi się żelbetowa kopuła, z niską, sześcioboczną wieżą. Wieżę wieńczy charakterystyczny krzyż. Dłgie prostokątne otwory okienne w głównych ścianach budowli nadają pionowy charakter kompozycjom witrażowym, które zdominowały wystrój wnętrza, dając mocne wrażenie kolorystyczne. Alternacja światła witrażowego, spotęgowana jest kolorystyką polichromii o secesyjnym wystroju.

Projekt poddawany był kilkakrotnie znacznym zmianom w trakcie realizacji. Materiały archiwalne z naniesionymi korektami, zatwierdzonymi w listopadzie 1933 r., zachowały się w archiwum parafialnym¹². W 1938 r. nowy obiekt został konsekrowany przez Księcia Metropolitę Adama Sapiechę.

Modernistyczna architektura sakralna lat 30. w Krakowie, wprowadzając nową stylistykę, nowe materiały budowlane i rozwiązania konstrukcyjne, dała przykład specyficznej interpretacji kierunków awangardowych panujących w tym czasie. Dla twórców tej architektury była ona powiązaniem lokalnej tradycji z potrzebami współczesności. Wprowadzenie owych nowości w architekturze sakralnej, wykroczenie poza lokalną myśl artystyczną, zaowocowało niepowtarzalnym charakterem nowych dzielnic, a zintegrowanie ich z panoramą Starego Krakowa stworzyło nowe oblicze rozwijającego się miasta.

10. L. Dzierżanowski, K. Krzywanek, *Parafia św. Szczepana w Krakowie*, Kraków 1993, s. 26.

11. Zob. *Księgi parafialne kościoła św. Szczepana*, niesygnowane, przechowywane w urzędzie parafialnym w kościele św. Szczepana w Krakowie.

12. Zob. Archiwum parafialne, *Projekt kościoła św. Szczepana w Krakowie*.